

A „reakció” letörése és az együttműködő vonal újjászervezése a Magyarországi Református és Evangélikus Egyházban 1956 után

Jávor Miklós

A magyar protestantizmus a sztálinista állammodell szorításában

Az 1945-öt követő időszak vallás- és egyházellenes politikája során a kommunista hatalom számára hamar világossá vált, hogy ameddig az ország átbolsevizálását minden eszközzel ellenző, eltántoríthatatlanul antikommunista Mindszenty József ül a hercegprímási székben, a katolikus egyházat nem tudják hatalmi kontrolljuknak szolgáló módon alárendelni, ezért a „megegyezés útjait” (ami lényegében az új hatalom előtti kapitulációt foglalta magában egyházi részről) előbb a protestáns egyházakkal kell keresni. Magától értetődően ezt a népköztársaságra veszélyesnek ítélt protestáns egyházi vezetők eltávolítása és bebörtönzése előzte meg: 1948 májusában lemondatták Ravasz László¹ református püspököt, a dunamelléki egyházkerület vezetőjét, valamint 1948. október 1-jén kétévi fegyházbüntetésre ítélték Ordass Lajos² evangélikus püspököt.³

A református és az unitárius egyházak képviselőivel 1948. október 7-én, az evangélikuséval pedig 1948. december 14-én írták alá az állam és egyház közti megállapodást. Az egyezmény elvben természetesen teljes működési

---

¹ Ravasz László (1882–1975): A teológiai akadémiát Kolozsváron végezte. Több állomáshely után 1921-től a Budapest Kálvin téri egyházközség lelkésze és a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke. 1927 és 1944 között református püspökként a felsőház tagja. A kommunista diktatúra 1948-ban püspöki, majd 1953-ban lelképásztori állásáról is lemondatta. Az 1956-os forradalom alatt az Országos Intézőbizottság és az abból kinövő Megújulási Mozgalom vezetőjeként egyházának legfontosabb személye. A komolyabb megtorlást elkerüli, azonban haláláig vezető szerephez már nem jut. GÖRFÖL TIBOR – KRÁNITZ MIHÁLY: Teológusok lexikona. Bp., 2002. (továbbiakban: GÖRFÖL–KRÁNITZ, 2002.) 315–316. p.

² Ordass Lajos (1901–1978): A Magyarországi Evangélikus Egyház 20. századi történelmének legnagyobb hatású, mártír életű alakja. Teológiai tanulmányait Sopronban kezdte, Budapesten folytatta, 1924-ben szentelték lelkésszé. Számos helyen szolgált, többek között Debrecenben honvédségi lelkész, valamint Budapesten kerületi missziós lelkészi feladatokat is ellátott. 1945 szeptemberétől Raffay Sándor püspök utóda a Bányai Egyházkerület (1952 után: Déli Egyházkerület) élén. A kommunista diktatúrával szembeforduló magatartása miatt koholt vádak alapján 2 évnyi fegyházbüntetésre és 5 év hivatalvesztésre ítélték. Állami és egyházi rehabilitálására 1956 októberében kerül sor. Az 1956-os forradalomban átvette a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöki tisztségét, amelyből a forradalom bukását követően, hosszas huzavona után 1958-ban távolították el. Ezt követően visszavonultan élt. Vö.: BOLERATZKY LÓRÁNT: Aki mindvégig állhatatos maradt. Ordass Lajos, a mártírsorsú evangélikus püspök. Bp., 2001.

³ KISS FERENC – DEZSÉRY LÁSZLÓ: A magyar protestantizmus öt éve, 1945–1950. Bp., é.n.

szabadságot biztosított, valójában azonban nem értékelhetjük másként, mint a Rákosi-rezsim győzelmét a protestáns antikommunista vonal felett.⁴

Hűen tükrözi a csapdába esalt és kényszerpályára állított magyar protestantizmus állapotát, hogy a diktatúrának ilyen és ehhez hasonló megnyilvánulásokat sikerült megfélemlítéssel, valamint a rendszerszimpatizáns lelkészek és teológusok egyházon belüli, célzott hatalmi pozicionálásával⁵ kikényszeríteni: „Szükséges, hogy a keresztény egyházak vonják le az Úr Jézus Krisztus szociális tanításainak minden következményét és bátor társadalmi és gazdasági programot hirdessenek meg s ilyen program szolgálatára ajánlják fel életüket. Egyházunk teljes készségét ajánlja fel az új magyar állami rendben minden olyan szolgálatra, amelyet az Úr Jézus Krisztus nevében, a Szentlélek erejével végezhet.”⁶ Az ilyen irányba mutató megnyilvánulások, állásfoglalások vagy a terror szülöttei, vagy a kommunista eszmével nyíltan szimpatizáló, szélsőségek felé hajló egyházfiktól⁷ származtak, de természetesen semmi szín alatt sem azonosíthatóak a protestáns egyházak valódi egyházkormányzati, valamint lelkeségi törekvéseivel. Az 1956-os forradalom kirobbanását közvetlenül megelőző időszak, valamint a forradalom egyházakat érintő eseményei igazolják, hogy a magyar protestantizmus valódi önazonossága a Ravasz László és Ordass Lajos nevével fémjelzett, a hatalom által reakciónak bélyegzett irányvonalon jelölhető ki. Ezt az állítást igazolja az a nagy megújulási kísérlet, amely a magyarság szabadságharcának sodrában, a

4 LADÁNYI SÁNDOR: Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról. In: A Magyarországi Református Egyház története. Szerk.: Barcza József – Dienes Dénes. Sárospatak, 1999. 101–139. p.

5 Erre eklatáns példa Bereczky Albert református püspök, aki az 1945 és 1950 közötti évekre visszaemlékezve így igazolta saját maga és követői kollaboráns viselkedését: „Megdöbbentő, hogy mennyire nem látják még mindig egyházunk hivatalosai és széles rétegei az emberiség életének azt az óriási méretű átalakulását, amely mélységében is, szélességében is páratlan az emberiség eddigi történetében. Soha még olyan mélyreható, az egész eddig volt életformát radikálisan elítélni és megújítani akaró forradalmi átalakulás még nem ment végbe, mint amilyenek most mi már részesei vagyunk. Ugyanakkor túlzás nélkül meg lehet állapítani, hogy nemcsak vertikális, hanem horizontális irányban is egyedülállóak a méretei ennek az átalakulásnak. A földkerekségen soha még százmillióknak a lelkét így nem mozgatta meg egyetlen hatalmas gondolatrendszer, mint most.” Idézi: SZATHMÁRY BÉLA: A magyarországi református egyház szervezetének kialakulása és jelenlegi működése, különös tekintettel az egyházi bíraskodásra. Sárospatak, 2004. (PhD-értekezés. Kézirat.) 107. p.

6 Kivonat a Magyarországi Református Egyház zsinati tanácsa Budapesten, 1948. évi április hó 20-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből. In: DANCS ISTVÁNNÉ: Források a magyar népi demokrácia történetéhez, 3. Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról. (1945–1948) Bp., 1979. 751. p.

7 Kétségtelen tény, hogy kis számban, de (főképpen a református egyház soraiban) akadnak olyan lelkészek, akik már 1945 előtt is szimpatizáltak a baloldali eszmékkel, majd a háborút követően önként váltak a kommunista diktatúra kiszolgálóivá. Ha ennek mélyebb okait akarjuk kutatni, érdemes megszívelni és továbbgondolni: „Aki egyszer komolyan számba akarja venni, hogy mi is volt a magyar kálvinizmus, annak elsősorban egy magatartást kell leírnia, mert ha reá külön is jellemző teológiai elemek rendszerezésére törekszik, aligha fog találni érdemleges rendszerezni valót.” GOMBOS GYULA: Szabó Dezső. New York, 1975. 51. p.

diktatórikus egyházpolitika kvázi antitéziseként elementáris lendülettel vált református és evangélikus egyházaink vezérelvévé.

A magyar protestantizmus a forradalom viharában

Az ÁEH jelentései szerint a protestáns reakció restaurációs szándékú artikulálódása már a forradalom kitörését megelőző időszakban, a XX. pártkongresszus hazai recepciója által eszkalált általános enyhüléstől (tehát kb. az 1956-os év közepétől) világosan nyomon követhető. Az Egyházak Világtanácsa 1956. július 28. és augusztus 4. között Galyatetőn központi bizottsági ülést tartott, amelyen a hazai protestantizmus vezetőin kívül nagyságrendileg 200 főnyi külföldi protestáns lelkész és teológus is részt vett. Dr. Török István,⁸ debreceni teológia tanár ÁEH-nak tett jelentésében így értékeli az EVT galyatetői ülését: „Az EVT vezetői személyiségei tüntető módon keresték a kapcsolatokat közülünk azokkal, akik nem tartoznak az egyházkormányzat jellegzetes képviselői közé. Általános volt a szocializmus ellenes beállítottság.”⁹ Fontos leszögezni, hogy a galyatetői tanácskozások tematikájára, hangvételére és légkörére a politikai enyhülés vitán felül érezhető hatást gyakorolt, azonban az ÁEH, valamint a rendszert kiszolgáló lelkészek által utólagosan prognosztizált reakciós restaurációs kísérletről semmiképpen nem beszélhetünk. Ezzel szemben valójában annyi történt, hogy a magyar protestantizmus vezetőinek megítélése szerint a múlt hibáival való kétoldalú (állami és egyházi) szembenézés lehetőségét és azok esetleges orvoslását a politikai helyzet ekkorra tette egyáltalán szóbahozhatóvá. E tekintetben is elsősorban csupán a református és az evangélikus egyház által egyaránt „elfogadott” 1948-as állami egyezménytől való eltérések korrigálására szorítkozhattak. Összefoglalva, a galyatetői tanácskozásoktól a magyar protestantizmus döntő része azt remélte, hogy az állami egyezményekben lefektetett minimális jogaik érvényesítésében és betartatásában (melyeket a Rákosi-diktatúra egyház- és vallásüldöző gépezete mindaddig tulajdonképpen semmibe vett) a desztalinizációs folyamatokat kihasználva pozitív irányú változásokat érhetnek el.¹⁰ Különösen a református egyház berkein belül kaptak teret az ekkor még nagyon óvatos rendszerkritikus megnyilvánulások,¹¹ mivel a hivatalos egyházpo-

⁸ Török István (1904–1996): teológiai professzor, egyetemi tanár. Münsterben, Margburgban és Berlinben is tanul. Karl Barth tanítványa és követője. 1950 és 1967 között a Debreceni Teológiai Akadémia tanára, 1968-ban nyugdíjba vonult. GÖRFÖL-KRÁNITZ, 2002. 381. p.

⁹ [S.a.]: Az 1956-os magyarországi ellenforradalom egyházi vonatkozásai. (1958) – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (továbbiakban: MNL. OL.) XIX-A-21-c. (= Az Állami Egyházügyi Hivatal iratai. Adattár.) 16. dob. 030/7.

¹⁰ Erről ld. bővebben: LADÁNYI SÁNDOR: Egyházpolitika és a magyar református egyház magatartása, tevékenysége, megújulási kísérletei 1955-1956-ban. In: A magyarországi református egyház 1956 tükrében. Bp., 2006. 240–311. p.; PAP LÁSZLÓ: Tíz év és ami utána következett, 1945–1963. Bern-Budapest, 1992.

¹¹ Nagyon fontos megjegyezni, hogy a Református Teológiai Akadémia frissen végzett lelkészei és teológusai már 1955 tavaszán úgynevezett Hitvalló Nyilatkozatot szerkesztettek, melyben bírálják az 1948-as egyezmény (állami részről való) semmibe vételét, valamint a „diktatórikus klikkek” uralmát az egyházon belül. Ez a nyilatkozat válik 1956-ban a megújulási mozgalom alapvetésévé. Vö.: GOMBOS GYULA: Szűk esztendő. A magyar kálvinizmus válsága. Washington D.C., 1959.

litikai és egyházkormányzati modell sokat próbált „erős embere”, Bereczky Albert¹² zsinati és konventi elnök súlyos betegsége miatt az üléstől távolmaradt. Természetesen az ÁEH aktívan figyelte az ülésre meghívott nemzetközi egyházi szervezetek vezetőinek és a magyar protestantizmus képviselőinek kapcsolatát, de ennek jelentősége jobbára az 1956-ot követő ÁEH-féle eseménymagyarázatokban, visszamenőleges elemzésekben és jelentésekben értékelődött fel. A forradalom után a galyatetői ülés nyugatról érkezett résztvevőinek magatartását minden esetben igyekeztek úgy beállítani, mintha azok ellenséges politikai megbízatást teljesítve ellenforradalmi bujtogatásra, és reakciós-restaurációs előkészületek megtervezésére használták volna fel a találkozózt. Ezeket a jelentéseket az 56-os forradalom leverését követő megtorlások időszakában elemző, feltáró, nem egyszer bűnbánó stílusban olyan egyházi személyek írták, akik 1956 késő nyarán maguk is ott voltak Galyatetőn.

A galyatetői ülést követően 1956 szeptemberében és októberében a református és evangélikus egyházak sorra tartották országos lelkészkonferenciáikat, ahol a diktatórikus egyházpolitika (döntően az 1948-as egyezmények megszegése), valamint az államhatalommal való nyílt együttműködés során kompromittálódott teológusok és lelkészek finom bírálata is megjelent. 1956. október 8-án 180 lelkész aláírásával beadvány érkezett a Református Egyház egyetemes konventjéhez, amely a Galyatetőn felvetett teológiai és egyházkormányzati elképzelések rendszerezésére és megvitatására „kerekasztal” összehívását szorgalmazta.¹³ Erre azonban a forradalom kitörése miatt már nem kerülhetett sor.

A forradalom kitörésének napján a református és evangélikus teológushallgatók és tanárok egyaránt jelentős számban vettek részt az Írószövetség által szervezett tüntetésen. A résztvevők sorát gyarapították a korabeli magyar

---

¹² Bereczky Albert (1896–1966): A teológiai akadémiát Baselben és Pápán végezte. Számos szolgálati hely után 1929-től a külső-lipótvárosi és a terézvárosi gyülekezet lelkésze. A német megszállás és a nyilasterror alatt bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. 1945-től a Független Kisgazdapárt tagja. 1948-tól a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke. 1949 és 1956, majd 1957 és 1958 között a Református Egyház Országos Zsinatának és az Egyetemes Konvent lelkészi elnöke. A sztálinizmus időszakában a hivatalos egyházpolitika lojális és erőskezű alakja. Ld. pl.: A nemzetgyűlés almanachja, 1945–1947. 59–60. p. Online: Országgyűlési Könyvtár: <http://www.ogyk.hu> / Magyar Parlamenti Gyűjtemény / Almanachok. – 2015. október.

¹³ MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/7.

protestantizmus olyan kulcsszereplői is, mint dr. Nagy Barna¹⁴ teológiaprofesszor, valamint Pap László,¹⁵ a Református Hittudományi Akadémia dékánja.

Az 1956-os protestáns egyházi reakcióra vonatkozó ÁEH jelentések tanúsága szerint 1956. október 31-én dr. W. Visser't Hooft, az Egyházak Világtanácsának főtitkára telefonon fejezte ki a magyar kálvinizmus megújodási mozgalma által elért eredmények felett érzett örömét, hogy a „galyatetői ülés hozzájárulhatott e nap előkészítéséhez”.¹⁶ A főtitkár ezt követően Pap Lászlónak címzett táviratában segítségéről is biztosította a Magyar Református Egyházat: „Reméljük, hogy új korszak kezdődik, készen állunk a segítségre.” Az újonnan megalakult *Reformáció* című hetilap első és egyetlen példánya is reményekkel teli hangon számolt be az Intézőbizottság által elért eredményekről és a Megújulási Mozgalom¹⁷ távlatos céljairól:

„Hírmondás, hírverés, magánbeszélgetés során mind teljesebbé válik a bizonyosság, hogy az elvi síkon immár hónapok óta folyó megbeszélések eredményeit eleve néni kell és lehet tenni, mind a teológiában, mind a tanításban, mind az egyházi közigazgatásban, főképpen pedig a keresztyén misszió lendületét gátló akadályok eltávolításával.”¹⁸

A nép körében jártas egyszerű lelkészek gyakorta kódotlanul elmondták, mit is értenek a „keresztyén misszió lendületét gátló akadály” alatt: „Meg-

¹⁴ Nagy Barna (1909–1969): nemzetközileg elismert református teológus. Tanulmányai során több nyugati egyetemen megfordul, megismerkedik Karl Barthtal, akinek tanítványa, majd követője lesz. 1936-ban Debrecenben avatják a teológia doktorává. 1952-től az Egyetemes Konvent tudományos munkatársa, 1954-től a Budapesti Teológiai Akadémia tanára. 1956 után a kommunista diktatúra meghurcolja, rövid időre börtönbe kerül, majd 1957 szeptemberében megfosztják tanári állásától is. A későbbiekben tudományos kutatóként működik tovább, mint a Kálvin-kutatás kiemelkedő művelője. 1969-ben tudományos előadása közben éri a halál Budapestén. Vö.: HÖRCSIK RICHÁRD: Dr. Nagy Barna Kálvin-kutató munkássága. (Előadás anyaga, 1995.) – Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Elektronikus könyvtár: <http://digit.drk.hu> / Egyháztörténet, helytörténet. – 2015. november.

¹⁵ Pap László (1908–1983): református lelkész, nemzetközileg is elismert teológus, Őszö-vetség-szakértő. Számos értékelés szerint Ravasz Lászlót követően a 20. századi magyar kálvinizmus második legfontosabb alakja. A háborút követően a Budapesti Református Teológiai Akadémia dékánja. Az 1956-os forradalom időszakában az Ideiglenes Intézőbizottság tagja. A forradalom után folyamatosan zaklatják és fenyegetik, majd 1957 folyamán minden tisztségéről lemondott. Ezt követően a Bonyhád melletti Murgán volt református lelkész. 1963-ban nyugdíjazták. Vö.: HAJDÚ ÉVA: Pap László és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolata. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2011. 3. sz. 58–61. p.

¹⁶ MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/7.

¹⁷ A korábban már idézett *Hitvalló Nyilatkozat* szellemiségét alapul véve az Ideiglenes Intézőbizottság berkein belül jelent meg az úgynevezett Megújulási Mozgalom, amely a diktatúrával szembehelyezkedő egyház irányítási és lelkiségi törekvéseit fogta egybe. Vö.: RAVASZ LÁSZLÓ: A Magyar Református Egyház Országos Intézőbizottsága. – MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/10. (továbbiakban: RAVASZ, é.n.)

¹⁸ MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/7.

szűnt a Sátán és az Antikrisztus hatalma. Most már szabadon lehet hirdetni az evangéliumot, nem úgy, mint eddig.”¹⁹

Az esemény további sodrásában 1956. november 1-jén a Budapesten, a Ráday teremben a forradalommal szimpatizáló lelkészek megalakították a Magyar Református Egyház Országos Intézőbizottságát, melynek élére a leányfalui száműzetéséből visszahívott Ravasz László került. Az intézőbizottság feladatairól és célkitűzéseiről dr. Pap László 1956 november 1-jén rádióadásban nyilatkozott: „A Magyar Református Egyház lelki és szervezeti újjáépítésére Országos Intézőbizottság alakult. Az intézőbizottság mindenekelőtt kifejezte azt a meggyőződését, hogy a Magyar Református Egyház zsinata és egyetemes konventje törvényes elnökének ma is dr. Ravasz László püspököt tartja, aki ezekről a tisztségekről csak politikai kényszer hatására volt kénytelen lemondani [...] Az értekezlet kimondta az általános tisztújítás szükségességét, hogy a gyülekezetek a református egyház zsinatpresbiteri elveinek megfelelően szabadon választhassák meg tisztségviselőiket.”²⁰ Pap László helyzetismertetése során tájékoztatja a közvéleményt arról is, hogy a református egyház szervezeti és lelki irányítását Ravasz László, Pap László, dr. Kardos János főgondnok vették át.

Ezt követően Ravasz László intézett rádióbeszédet a magyar néphez, amelyben teológiai párhuzamokkal bőségesen alátámasztva a forradalom célkitűzései mellett egyértelműen állást foglalt: „Ne tévelyegjetelek, Isten nem csúfoltatik meg. Valamit vet az ember, azt aratja is. Üdv azoknak, akik igazságot és szeretetet vetnek!”²¹ Ennek alátámasztására és a jobb megértés érdekében idézzük Ravasz Lászlót, aki emlékirataiban így gondolt vissza az 1956-os református megújulási mozgalomra: „A megújulási mozgalom időileg egybeesett a nemzeti forradalommal, de érzelmi egybehangzason kívül más kapcsolat nem volt köztük. Az egyházi mozgalomban részt vettem, mert segíteni kellett. Égett a ház. Nem törődtem azzal, hogy a tűzoltókat néha gyújtogatás vádja alatt becukják. Életemben sok dolgot rosszul csináltam s tévedtem a forradalom idején is. De erőszakkal senki sem tehet azzá, ami nem vagyok és nem voltam: ellenforradalmár.”²²

Ravasz László 1956. november 13-án a budapesti Abonyi utca 21 szám alatt tartott intézőbizottsági ülésen körlevél formájában további állásfoglalást tett a református megújulás irányvonala mellett, és önkéntes távozásra szólította fel a diktatúra egyházon belüli képviselőit: „Kérjük mindazokat, akiket a közfelfogás a felszámolandó egyházkormányzati rendszer harcosának, jellegzetes képviselőjének tart, álljanak félre önként, és ne akadályozzák a kibontakozást. Ha ez nem történne meg, az illetékes testület bármely tagja vesse fel velük szemben a bizalmi kérdést.” A körlevél ugyanakkor leszögezte: „Ez a mozgalom nem politikai, és az országos politikának nem függvénye. De hangsúlyozni kívánjuk, hogy hazánk szocialista átalakulását helyeseljük és elősegítjük. Elvetünk min-

¹⁹ Bán István segédlelkész a nyíregyházi munkástanács rádiójában ezekkel az őszinte szavakkal értékelte a kommunista diktatúra megdöntését. Az ÁEH feljegyzései az október 23. utáni egyházi eseményekről Szabolcs-Szatmár megyében. – MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/6. Nem véletlenül idézik az ÁEH jelentési az ilyen kijelentéseket. 1956-ot követően ugyanis a református Megújulási Mozgalom a hatalom igekezett a reakciós lelkészek kezdeményezéseként beállítani.

²⁰ *Reformáció*, 1956. november 4.

²¹ MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/4.

²² RAVASZ LÁSZLÓ: *Emlékezéseim*. Bp., 1992. 392. p.

den restaurációs gondolatot és kísérletet. A dolgozó nép pártján állunk. Rendet, munkát, termelést akarunk, és mindenben örömmel szolgálunk. Az állammal 1948-ban kötött egyezményt megtartjuk.”²³

Hasonló folyamatok és történések zajlottak le az evangélikus egyházban is. Az evangélikus egyház az enyhülés légkörét kihasználva már 1956 augusztusában elérte, hogy egy a Magyar Evangélikus Egyház, a Lutheránus Világszövetség, az Egyházak Világtanácsa, valamint az Állami Egyházügyi Hivatal között létrejött úgynevezett „négyosztatú megállapodás” keretein belül Ordass Lajos rehabilitációja végre megtörténjen. 1956. október 9-én a galyatetői ülést követő országos esperesi értekezleten Ordass Lajos püspök a megújulás szükségessége mellett foglalt állást, ami ekkor még elsősorban a 48-as egyezményben rögzített megállapodás betartására irányult. Még Grünvalszky Károly²⁴ jelentései szerint sem mutattak reakciós vagy szocializmus ellenes irányba Ordass kijelentései: „Egyházunk vezetésének eltökélt szándéka, s ettől nem hagyhatja magát eltéríteni, hogy most az esperesekkel és lelkésztársakkal együtt, közös erővel, felszabadultan rendezzük sorainkat, hogy egyházunk így normális egyensúlyi helyzetben végezhesse munkáját.”²⁵ Szükséges tehát leszögezni, hogy a későbbiekben, a kádári megtorlást kiszolgáló egyházon belüli és kívüli véleményekkel ellentétben az evangélikus egyháznál sem beszélhetünk egyértelmű rendszerellenes szervezkedésről. Ezzel ellentétben egy olyan megújulási mozgalom kibontakozását követhetjük nyomon, amely a XX. pártkongresszus utáni politikai enyhülést kihasználva, az 1948-as egyezményre támaszkodva kívánta (újra)-szabályozni állam és egyház viszonyát, valamint az evangélikus egyház nemzetközi kapcsolatainak helyzetét.

Ennek a megújulási (demokratizálódási) szándéknak és folyamatnak adott lendületet az 1956-os forradalom, melynek időszaka alatt a református egyház intézkedéseihez hasonlóan megkezdődött a rendszert kiszolgáló lelkészek eltávolítása, az Evangélikus Egyházegyetem, valamint a Déli Evangélikus Egyházkerület vezetését D. Dr. Vető Lajos,²⁶ és D. Dezséry László²⁷ lemondá-

²³ RAVASZ, é.n.

²⁴ Grünvalszky Károly (1912–1996): evangélikus lelkész, egyetemes főtitkár-helyettes, majd egyetemes főtitkár. A budapest-józsefvárosi evangélikus egyházközség lelkésze. Az ÁEH iratanyaga alapján a diktatúrával kollaboráló vonalat erősítette.

²⁵ GRÜNVALSZKY KÁROLY: A magyarországi Evangélikus Egyház törvényes rendjének helyreállítása. (Kelt 1957. augusztus 27.) – MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/28. (továbbiakban: GRÜNVALSZKY, 1957.)

²⁶ Vető Lajos (1904–1989): evangélikus lelkész, valláspszichológus, 1948 és 1956, majd 1957 és 1967 között az Északi Egyházkerület püspöke. Az „egyházi baloldal” tipikus képviselője, akit a hatalom, mint „haladó” szellemiségű egyházfit tartott számon, így Ordass Lajos ellenzékéhez tartozott. Vö.: BÖRÖCZ ENIKÓ: Egyházfő viharban és árnyékban. Ordass Lajos evangélikus püspök szolgálata. Bp., 2012. (továbbiakban: BÖRÖCZ, 2012.) I. köt. 399–400. p.

²⁷ Dezséry László (1914–1977): evangélikus lelkész, püspök, rádiós szerkesztő. Az úgynevezett haladó (azaz a szocializmussal szimpatizáló) protestáns egyházi személyek sorát gyarapította. 1952 és 1956 között a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke. Ordass rehabilitációját követően püspöki tisztéről lemondott. 1958-ban, Ordass újbóli eltávolításakor az újra felkínált püspöki tisztséget csak néhány órára tölti be, majd ismét lemond. Ezt követően az egyházi élettől eltávolodott, 1958 és 1962 között országgyűlési képviselőként, 1962 és 1966 között pedig az Országos Béketanács főtitkáráként tevékenykedett.

sát követően Ordass Lajos vette át. Az *Evangelikus Élet* nevű országos evangélikus hetilap 1956. november 4-i számában dr. Keken András²⁸ Deák-téri gyülekezeti lelkész a Magyar Evangélikus Egyház nevében *Együtt az ország népével!* című vezércikkében mint a „régí végét és az új kezdetét”²⁹ köszöntötte a magyar szabadságharcot.³⁰ Tehát a Magyar Evangélikus Egyházra is igaz, hogy az 1956-os forradalom eseményei felgyorsították és szilárd formába öntötték a megújulási kísérletet, de maga a jelenség és tartalmi elemei semmiképpen nem értékelhetőek pusztán a forradalom produktumaként.

A szovjet tankok azonban a forradalom fegyveres vérbefojtása által, minden reményt szertefosztatva előkészítették a terepet a Kádári-restauráció megtorló gépezetének, amely hamar kész recepttel állt elő a „protestáns reakció” megfékezésére...

Reakciókezelés a kádári megtorló gépezetben.

Az együttműködő vonal becsatornázása a magyar protestáns egyházi élet centrumába

E fejezet célja, hogy röviden feltárja és magyarázza a magyar protestantizmus történetében azokat a tényezőket és jelenségeket, amelyeket a kádári államhatalom a protestáns reakció tárgykörébe utalt. Jelen elemzés keretein belül okvetlenül szükséges megvilágítani azt a módszertant („receptet”), amely szerint az új hatalomban is változatlanul az egyházüldözés csúcscserepeként funkcionáló Állami Egyházügyi Hivatal a „protestáns reakció” elleni harc eredményességét biztosítottak láttá.

A kategorikusan ateista kádári államhatalom egyházhoz és vallásosság-hoz fűződő elvi álláspontjáról, hozzáállásáról általánosságban elmondható, hogy az lényegét tekintve mit sem változott a Rákosi-rendszerből jól ismert felfogáshoz képest, hanem csupán a nyílt és radikális, a fizikai megsemmisítéstől sem visszarettenő módszereket váltotta fel egy hosszútávra ható, árnyaltabb és jobban kidolgozott egyházüldözési metódussal.³¹

A kádári kommunista diktatúra már formálódó szakaszában fontosnak tartotta leszögezni, hogy a forradalom időszaka alatt történelmi egyházaink-

KISS RÉKA – SOÓS VIKTOR – TABAJDI GÁBOR: Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek. Bp., 2012. (továbbiakban: KISS-SOÓS-TABAJDI, 2012.) 182–183. p.

²⁸ Keken András (1909–1974): evangélikus lelkész. A teológiát Sopronban végezte, lelkész-szé 1931-ben szentelték. 1941-től a fővárosi Deák-téri gyülekezet lelkésze. 1945-öt követően a kommunista diktatúra célkeresztjébe került, folyamatosan zaklatták, 1949-ben felfüggesztették állásából, rövid időre Kistarcsára internálták. Ezt követően alkalmi munkákból tartja fent magát, majd 1956. október 9-től haláláig ismét a Deák-téri lelkész. Életútja tipikusan 20. századi, a későbbiekben láthatjuk, hogy 1956-ot követően a történetek ellenére is részt vett a hivatalos egyházpolitikát kiszolgáló „békemunkában”. Vö.: FABINYI TAMÁS: Sem magasság, sem mélység... Keken András életregénye. Bp., 2009.

²⁹ *Evangelikus Élet*, 1956. november 4.

³⁰ Erről ld. bővebben: GICZI ZSOLT: Az evangélikus egyház és az 1956-os forradalom. In: *Protestáns Szemle*, 1. sz. 49–65. p.; BÖRÖCZ, 2012.; ORDASS LAJOS: Önéletrajzi írások. Bern, 1985.

³¹ Vö. KISS-SOÓS-TABAJDI, 2012.; SOÓS VIKTOR ATTILA – SZABÓ CSABA – SZIGETI LÁSZLÓ: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Bp., 2010.

ban lezajlott változásokat semmisnek tekinti, és a kommunista restauráció az egyházakat sem fogja elkerülni. Eklatáns példa erre az Állami Egyházügyi Hivatal³² közleménye, melyet a Népszabadság hasábjain tárt a nyilvánosság elé: „Az Állami Egyházügyi Hivatal a közvélemény tájékoztatására közli, hogy a forradalmi munkás-paraszt kormány a Magyar Népköztársaság alkotmányában lefektetett szabad vallásgyakorlat alapján áll, az iskolákban továbbra is biztosítja a fakultatív hitoktatást, magára nézve kötelezőnek tartja az egyházakkal kötött megállapodásokat az 1956 október 23.-i állapotoknak megfelelően. Az állam és az egyházak között felmerülő kérdéseket a jövőben is tárgyalások és megegyezések alapján kívánja rendezni.”³³

1957. január 16-án – ezúttal már a Kádár-kormány nevében kiadott – újabb sajtóközlemény jelent meg a Népszabadságban, amely a reakcióként megbélyegzett egyházak elleni nyílt hadüzenet volt. Magabiztos, már-már fenyegető hangvétele hűen tükrözi a kádári hatalom egyre szilárdabb helyzetét: „a kormány törvényes felelőssége tudatában nem tűrheti, hogy bármely vallásfelekezeti egyházának bármely szervét vagy funkcióját bárki is a Magyar Népköztársaság törvényes rendje ellen irányuló politikai reakció céljainak szolgálatába állítsa. Megengedhetetlennek tartja a kormány azt is, hogy az egyházak tagjai közül valakit is az egyházi funkciók vagy szolgáltatások tekintetében haladó politikai nézetei miatt az ország törvényét sértő módon hátrányos megkülönböztetésben részesítsenek.”³⁴

A református egyházban lényegében már 1956 decemberében megkezdődött a restauráció. A forradalom hanyatlásával párhuzamosan fokozódó nyomás és káosz hatására 1956. december 21-én a zsinati tanács kijelentette, hogy a Magyar Református Egyház nem tekinti Ravasz Lászlót a zsinat és a konvent törvényes elnökének. Az Egyetemes Konvent Elnökségi tanácsa 1957. január 16-án határozatot adott ki, mely szerint az egyházon belül az 1956. október 23.-i státuszt kell visszaállítani. Ezt a konventi elnökség 1957. február 18-án körlevél formájában is megerősítette: „Szükségesnek tartjuk a Magyar Református egyház éles elhatárolását az ellenforradalmi törekvésektől. A konventi elnökség nem fogadja el a felvetett általános tisztújítás erőszakolását, mint egyházi törvényeinkkel ellenkezőt.”³⁵ Megkezdődött a megújulási mozgalom által elért egyházkormányzati és egyházpolitikai (továbbá lelkeségi, teológiai) eredmények drasztikus felszámolása. Az intézkedések eredményeként Pap László minden egyházi tisztségéről lemondott, Ravasz László pedig 1957 februárjában Leányfalura költözött vissza.

1957 márciusától a Magyar Református Egyház sorra hívta össze a kádári restaurációt kiszolgáló egyházkerületi értekezleteit, amelyeken a hatalom által elvárt és irányított döntések születtek. Elsődleges teendőnek a forradalom időszaka alatt hozott személyi döntések felülbírálatát tekintették, amely természetesen egyet jelentett a (régi)-új állampárti diktatúrát kiszolgáló kész vezetők egyházkormányzati újrapozicionálásával. A forradalom alatt megvá-

³² Az Állami Egyházügyi Hivatalt rögtön a forradalom leverése után újjászervezték, ám az 1959. évi 25. sz. törvényerejű rendelet kiadásig a Művelődési Minisztérium szervezeti keretei között működött. Erről ld. bővebben: KÖPECZI-BÓCZ EDIT: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Bp., 2004. 11–13. p.

³³ *Népszabadság*, 1956. november 28.

³⁴ *Népszabadság*, 1957. január 6.

³⁵ MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/7.

lasztott egyházi vezetők eltávolításának törvényi és jogi hátterét az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet biztosította, melynek értelmében az egyházakon belüli változások keresztülviteléhez (pl. új püspök kinevezése) a hivatalos állami vezetést képviselő Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása és engedélye szükségeltetett.³⁶ A törvényt visszamenőleges hatállyal is alkalmazták, ami lehetővé tette, hogy a kádári hatalom bármilyen, korábban bekövetkezett személycserét törvénytelené minősítsen. Ennek fényében legelőször a szabadságharc heteiben hivatalából elmozdított két püspök, Péter János és Bereczky Albert lemondatásának semmisségéről és visszahelyezéséről döntöttek az egyházkerületi értekezletek.³⁷

„1957. március 22.-én a Tiszántúli Egyházkerület esperesei és gondnokai Debrecenben tartottak értekezletet, s nyilatkozatban határolódtak el a Ravasz féle megújulási mozgalomtól, valamint felkérték Péter János püspököt püspöki tevékenységének újrakezdésére. Ezt az 1957. december 19.-i közgyűlés véglegesítette volna, de Péter János betegségére való tekintettel nem vállalta a püspöki tisztséget. Utódja Doktor Bartha Tibor, akit 1958. március 27-én iktatott be tisztségébe az ünnepélyes egyházkerületi közgyűlés.”³⁸

A Dunamelléki Egyházkerület értekezlete 1957. április 12-én: „Elítél minden olyan törekvést, amely népi demokratikus államrendünk háborgatására, felforgatására, vagy megdöntésére irányul.” Bereczky Albertet helyezi vissza a püspöki székbe. Bereczky 1957. november 14-én az egyházkerületi közgyűlésen kijelentette, hogy „a református egyház szocializmus melletti korábbi döntéseinek szellemében történő továbbhaladás mellett foglal állást”.³⁹

Annak igazolására, hogy ez valóban így történt (azaz a református egyház az 1956. október 23. előtti állapotokat restaurálva, „a szocializmus melletti korábbi döntései szellemében” halad tovább) idézzük Horváth Jánost, az Állami Egyházügyi Hivatal akkori elnökét. Horváth 1957. november 14-én a Dunamelléki Egyházkerület közgyűlésén állam és egyház viszonyát a következőképpen értékelte:

„Az állam részéről támogatjuk az egyházat, arra törekszünk, hogy ne legyenek problémák, de ha vannak, bármilyen jellegűek is, azokat békés tárgyalások útján rendezzük. Azonban kérjük és igényeljük az egyháztól, hogy semmiféle olyan politikai akciót ne tűrjön az egyház keretein belül, amely más érdeket képvisel, mint a magyar nép érdeke.”⁴⁰

³⁶ RAJKI ZOLTÁN: Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2002. 2. sz. 74–86. p. (továbbiakban: RAJKI, 2002.)

³⁷ A református egyház „hivatalos” vonalának legfontosabb szöcsöve az Minisztertanács Sajtóosztálya által 571-SN/17. sz. a. engedélyezett *Reformátusok Lapja* volt. Első megjelenésére 1957. március 31-én került sor, főszerkesztője Szamosközi István lett.

³⁸ *Reformátusok Lapja*, 1958. április 13.

³⁹ *Reformátusok Lapja*, 1957. november 24.

⁴⁰ Uo.

Az evangélikus egyház tekintetében a hatalom célkeresztjébe Ordass Lajos került. Az *evangélikus egyház szerepe az ellenforradalomban*⁴¹ című ÁEH-tájékoztató szerint Ordass azért veszélyes, mert reakciós magatartása és szerepe bőven túlmutat az evangélikus egyházon: „Ordass befolyása azonban jóval nagyobb. Ordass-nak kiterjedt kapcsolatai vannak a nyugati evangélikus egyházakkal. Mindszenty mellett a másvallásúak is benne látják a reakció zászlóvivőjét.” Az ÁEH helyesen ismerte fel, hogy a kommunista rendszer börtöneit megjárt Ordass püspököt a magyar társadalom Mindszenty Józsefhez hasonló keresztény tekintélypontként tartja számon. Ezen túl (mivel a világ evangélikus híveinek többsége a nyugati, plurális demokráciák országában élt) olyan kiterjedt nyugati kapcsolatrendszerrel rendelkezett, amely az evangélikus püspök elmozdítása esetén kínosan érinthette volna a nemzetközi politikai térben súlyos legitimációs problémákkal küszködő Kádár-kormányt.

Ordass Lajos tekintetében érdemes megvizsgálni a forradalom utáni egyházpolitikai „rendezés” kérdésében evangélikus lelkészek, teológusok, egyházi vezetők által az ÁEH-nak írt „helyzetelemző” tanulmányokat, beadványokat. Azon túl, hogy ezek közül szinte mindegyiket a megfélemlítés vagy a jól ismert igazodási kényszer hatotta át, rendszeresen felbukkan Ordass hazai tevékenysége és a nyugati „reakciós körök” érdekeinek összekapcsolása. Jó példa erre a Vető Lajos püspöktől származó *Egyházunkról van szó!* című, keltezetlen (véltetően 1957 elején írt) helyzetértékelő Ordass Lajosra vonatkozó néhány megállapítása:

„Vegye észre Ordass Lajos, hogy értékes, de politikailag naiv személy, egyházszeretetét, mély keresztény hitét a nyugati reakció csúnyán kihasználja.⁴² [...] Nem sokban állna, hogy Ordass Lajos püspöki és egyházi szolgálatában félreállítsák. Lund-Quist és társai mindent elkövetnek, hogy börtönbe juttassák és mártírrá tegyék. Ez azonban csak a külföldi reakció malmára hajtana a vizet,- oka lenne arra, hogy még erősebben izgasson államunk ellen.”⁴³

Logikailag felmerülhet, hogy Ordassra még egyházának együttműködő vonala is a diktatúrával szemben álló utolsó bástyaként tekintett, akiknek elmozdítása az egyházi autonómia totális felszámolásával jelent egyet. Vető Lajos esetében azonban ilyenről nem beszélhetünk, hiszen ő már Ordass 1956-os rehabilitációja idején is egyértelműen ellenezte, hogy püspöki feladatát visszakapja. Az utolsó egyházon belüli próbálkozás Ordass megmentésére Keken Andrástól és Kósa Páltól származott, akik 1958 márciusában *Tervezet a Magyarországi Evangélikus Egyház további békés szolgálatának biztosítására* című dolgozatukban igyekeztek egyfajta „modus vivendit” elérni, mely

⁴¹ Az Evangélikus Egyház szerepe az ellenforradalomban. – MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/27.

⁴² Ordass Lajos püspök részt vett az 1957. augusztus 15. és 25. között Minneapolisban rendezett Evangélikus Világgyűlésen. Nemzetközi elismertségét mutatja, hogy ő tartotta a világgyűlés megnyitó istentiszteletét. KEKEN ANDRÁS: A III. Evangélikus Világgyűlésről. In: *Evangélikus Élet*, 1957. szeptember 8.

⁴³ VETŐ LAJOS: *Egyházunkról van szó!* – MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/26. 22. p.

Ordass püspökségének állami elismerését is tartalmazta, javaslatokat azonban az ÁEH érdemi indoklás nélkül elutasította.⁴⁴

Ordass Lajos meggyengítésének első állomása volt, hogy Vető Lajos, aki 1957. december 3-án az 1956. október 23. előtti állapotok visszaállításának megfelelően az Északi Egyházkerület püspöki székét újra elfoglalta, majd rangidős püspökként 1957. december 23-án az Evangélikus Egyházegyetem vezetését is visszaszerezte.⁴⁵ Végül Ordass püspök hivatalos „eltávolítására” hosszú huzavona után, 1958. június 24-én, a Déli Evangélikus Egyházkerület tanácsán került sor, ahol a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 43/1958. számú határozata alapján megállapították, hogy D. Dezséry László püspök lemondása az egyházkerület püspöki tisztéről érvénytelen volt. Mivel Dezséry püspök tisztségéről még a tanácsülésen lemondott, a tanács Koren Emil fasori lelkészt, esperest bízta meg a püspökhelyettesi teendők ellátásával.⁴⁶

A protestáns megújulási mozgalmak által elért eredmények, a reakciónak bélyegzett egyházi vezetők visszaszorításával és eltávolításával, a hatalmat kiszolgáló „protestáns vonal” újrapozicionálásával a diktatúra legfontosabb egyházpolitikai törekvésének ágyazott meg, amely lényegében egy szoros állami kontroll alatt működő, reakciótól megtisztított, a szocialista politikai-társadalmi renddel együttműködő magyar protestantizmust jelentett. Ennek maradéktalan megvalósítása érdekében kiemelt feladat volt a kapcsolatok elmélyítése a szocialista országok protestáns egyházaival. A gyakorlati kivitelezés e tekintetben is hamar megkezdődött. 1957. március 23-án dr. J.L. Hromádka professzor, Pospisil Bohuslav, a Csehszlovákiai Protestáns Egyházak Ökumenikus Intézetének igazgatója, valamint dr. Varga Imre szlovákiai református püspök vezetésével csehszlovák egyházi delegáció érkezett Budapestre, 1957. március 24-én a Debreceni, majd március 26-án a Budapesti Református Teológiai Akadémián tartott előadást dr. J.L. Hromádka, teológiaprofesszor, a prágai Comenius Fakultás dékánja. A professzor előadásában elítélte az antikommunizmus, valamint a reakció minden formáját, és felhívta a figyelmet arra, hogy „az egyházaknak teológiailag is fel kell dolgozni az új társadalmi rend által felvetett kérdéseket”.⁴⁷

A megtorló egyházpolitikának fontos eleme volt, hogy a hazai protestantizmus vezetőit olyan „testvéri” szocialista országokba küldték „tanulmányútra” ahol az egyházak döntő többségét brutális eszközökkel likvidálták, maradványaik pedig csupán totális állami kontroll alatt fejthették ki működésüket.

⁴⁴ A javaslat lényege az volt, hogy az ÁEH az egyház szempontjait is figyelembe véve nem Grnák Károly miniszteri biztost, hanem az úgynevezett egyeztető bizottságon keresztül rendezze az állam és egyház között felmerülő problémákat, vitás kérdéseket. Cserébe Ordass Lajos egyházi teendői ellátása során figyelembe veszi a szocialista egyházpolitika elvárásait. Tervezet a Magyarországi Evangélikus Egyház további békés szolgálatának biztosítására. Idézi: BÖRÖCZ, 2012. 490–493. p.

⁴⁵ GRNÁK KÁROLY: A legfontosabb kulcspozíciók az evangélikus egyháznál. – MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/11. (továbbiakban: GRNÁK, 1957.); Tudósítás az egyetemes presbitérium üléséről. In: *Evangélikus Élet*, 1958. január 5.

⁴⁶ A Déli Evangélikus Egyházkerület Tanácsának határozatai. In: *Evangélikus Élet*, 1958. június 28.

⁴⁷ *Reformátusok Lapja*, 1957. április 7.; Az 1956-os magyarországi ellenforradalom egyházi vonatkozásai. (ÁEH tájékoztató, 1958.) – MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/7.

1957 szeptemberében Szabó József nyugalmazott evangélikus püspök vezetésével református és evangélikus delegáció látogatott a Kínai Népköztársaságba, ahol az ottani protestáns testvéregyházak életét (lényegében a kínai egyházpolitikai modellt) tanulmányozták. A delegációt Jao Csung Wui, a Kínai Református és Evangélikus Egyházak Hazafias Bizottságának elnöke, valamint dr. K. H. Ting anglikán püspök kísérték a Kínai Népköztársaságban tett látogatásuk alatt.⁴⁸ (A későbbiekben magyarországi viszontlátogatása alatt a Debreceni Református Teológiai Akadémia ünnepélyes keretek között díszdoktorává avatta dr. K. H. Ting kínai anglikán püspököt.)⁴⁹ A hivatalos egyházpolitika cinizmusára jellemző, hogy az ilyenfajta tanulmányutakat követően a résztvevő magyar egyháziaktól olyan szellemiségű sajtónyilatkozatokat vártak el, amelyek a hazai viszonyok között is kívánatos, mihamarabbi megvalósításra váró eszményképként festették le a kínai vagy éppen a szovjet egyházpolitikai modellt és az ottani egyházak mindennapjait. Dr. Esze Tamás főgondnok így írt a Szovjetunióban tett tanulmányútjáról: „Hogy mit láttunk a keresztyén egyházi ember szemével a Szovjetunióban, erről sok jó, megnyugtató, biztató mondanivalónk van. Hívó emberek ezreivel találkoztunk, a hitük megszégyenített minket. Ezek a hívó emberek mind haladó emberek, mind a béke emberei, mind szocialisták.”⁵⁰

A Magyar Református Egyház életében döntő változást jelentett az úgynevezett szolgálati teológia megjelenése, amely az addig érvényben lévő „keskeny út” teológiai modelljét váltotta fel. 1957 tavaszán Budapestre látogatott Marcel Pradervand, a Reformátusok Világszövetségének elnöke, aki a békekövetelések megvalósításáért az erők egyesítésére szólította fel a magyar protestantizmust.⁵¹ Az 1957-es és 1958-as esztendőkből sorra érkeztek azok a „haladó szellemiségű”, nyugati protestáns vezetők Magyarországra, akik támogatásukról biztosították a kádári egyházpolitikai modellt, jelentősen növelve ezzel a Kádár-rendszer elfogadottságát nyugati egyházi (és politikai) körökben. (Az előadók sorát gyarapították: dr. Heinrich Hellstern, a Svájci Protestáns Egyházak Segélyszervezetének igazgatója, dr. J.A. Mackay, a Princetoni teológiai professzor, a Református Világszövetség újdonsült elnöke és dr. Martin Niemöller Hessen-Nassauai egyházelnök. Dr. Mackay előadásában a szolgálati teológia mellett állást foglalva kifejtette: „Jézus Krisztus úr, de egyben mindannyiunk szolgája. Az egyháznak akkor van jövője, ha felveszi a krisztusi szolgai formát.”⁵²

Egyértelműen kirajzolódik a kép, hogy a politikailag irányított teológiában az Állami Egyházügyi Hivatal a reakció elleni harc eredményességének hosszú távú garanciáját látta, amely nem mellesleg a protestáns egyházak nemzetközi kapcsolataiban is kellő zavart és megosztottságot szül. Gálik László *Tájékoztató az ellenforradalom után néhány egyházpolitikai eseményről* című munkájában így írt erről: „Ezért javasoljuk a teológus professzoroknak, hogy munkaközösségekben dolgozzák ki azokat a teológiai tételeket, melyben teológiailag is indokolják, hogy az egyház helyesen cselekszik,

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ *Reformátusok Lapja*, 1957. december 27–29.

⁵⁰ ESZE TAMÁS: Látogatásunk a Szovjetunióban. In: *Reformátusok Lapja*, 1958. május 18.

⁵¹ *Reformátusok Lapja*, 1957. május 12.

⁵² *Reformátusok Lapja*, 1958. január 19.

ha a szocializmus építését támogatja.”⁵³ Egyházi részről e szempontból egyik legjellegzetesebb megnyilvánulásnak tekinthető Bartha Tibor⁵⁴ református püspök *Hogyan küzdjünk nemzeti egységünkért és a békéért?* című előadása, amely 1958-ban, a Debreceni Református Teológiai Akadémián hangzott el. Bartha Tibor előadásában leszögezte, 1956-ban nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzeti egység (e kontextusban a szocializmus) és a béketábor melletti döntés, mint „egyházunk hivatalos elvi döntése” nem egyházi konszenzus eredménye volt, és hogy ez a döntés a legkisebb mértékben sem vált normatívvá. Ugyanakkor kijelenti, hogy ezt a döntést teológiai munka alapozta meg; és ennek eredménye: „Isten Igéjére hallgatva döntött (egyházunk) az új mellett és az ó ellen.”⁵⁵ Ennek tükrében a későbbiek folyamán Kádár János cinikusan idézte az ilyen és ehhez hasonló szellemiségű nyilatkozatok lényegét, melyek szerint a szocializmus is „Istentől jött”.

Igaz, hogy a diakónia-teológia, amely a lutheránus teológiai gondolkodásba integrálva összegezte az evangélikus egyháznak a szocialista állammal és néppel kapcsolatos béke, valamint hazafias teendőit, csupán a hatvanas évek közepére kristályosodott ki, azonban az evangélikus egyház hivatalos, együttműködő vonala e tekintetben már a forradalom bukását követő időszakban sem tétlenkedett. Az evangélikus egyházon belüli rendezés egyik legfontosabb alapidokumentuma Grünvalszky Károly evangélikus lelkész *A magyarországi evangélikus Egyház törvényes rendjének helyreállítása* című tervezete, amely már 1957-ben javaslatot tett a diktatúra egyházpolitikája által elvárt „hazafias munka” és az evangélikus teológia között feszülő ellentét feloldására. Álljon itt néhány vonatkozó részlet Grünvalszky Károlytól: „Ahhoz, hogy az állammal és annak velünk érintkező szerveivel a kapcsolatunk zavartalan s zökkenőmentes legyen, okvetlenül szükséges, hogy kidolgozzuk ezeknek a hazafias teendőknek a programját. [...] Egyelőre nincsen tervünk, programunk, a hazafias teendőkre vonatkozóan, amelyet teológiai alapon gátlásmentesen vállalhatnánk.”⁵⁶

Ennek szellemében a Lelkeszi Munkaközösségek országos vezetősége az egyházi békeszolgálat alapvető teológiai kérdéseinek tisztázása céljából már 1957 decemberében teológiai konferenciát hívott össze. Ezen Keken András *A lelképásztorkodás időszerű kérdései a békeszolgálatra és a hazafias feladatokra való tekintettel* című előadásában a modern, ideális lelképásztor-típussal kapcsolatban leszögezte: „Legyen a békét szerető és szolgáló ember s legyen áldozatkész, kötelességeit teljesítő állampolgár, aki a maga helyén akarja a

⁵³ GÁLIK LÁSZLÓ: Tájékoztató az ellenforradalom után néhány egyházpolitikai eseményről. – MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/8.

⁵⁴ Bartha Tibor (1912–1995): református lelkész, teológus. 1935-ben lelkészi képesítést szerzett, majd 1938-ban a Debreceni Teológiai Akadémián teológiából doktorált. 1952 és 1958 között szintén Debrecenben teológiatanár. 1958-tól a tiszántúli egyházkerület püspöke és a Református Zsinat lelkészi elnöke. A Kádár-korszak egyik legbefolyásosabb református egyházi személyisége. – Történelmi Tár. Digitális História adatbázis: <http://www.tortenelmitar.hu / Névtár>. – 2015. november.

⁵⁵ BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban. Debrecen, 1995. 131. p.

⁵⁶ GRÜNVALSZKY, 1957.

népek békéjét, s a maga hivatása területén mindent megtesz szocialista hazánk építéséért.”⁵⁷

Az úgynevezett szolgálati és diakóniai teológia vizsgálata természetesen nem a történettudomány, hanem a teológia hatásköre és feladata, annyi azonban történeti jelentőségét tekintve látható, hogy az új protestáns teológiai rendszerben egyértelműen megmutatkoznak az állam egyházpolitikai szándékai, így a hatalom számára nagy előrelépés volt, hogy a rendszer a „szószékről” is legitimálhatóvá, támogathatóvá vált. Azt, hogy e legitimálásban egyes lelkészek meddig merészkedtek, számos komponens befolyásolta, azonban hogy e tekintetben is akadtak „túteljesítők,” számos kirívó, szélsőséges példa igazolja. E sorba illeszthetőek be a szocialista állam és az egyház viszonyát egyenesen a Szentlélek közbenjárásától származtató Győry Elemér dunántúli püspök püspöki jelentésében elhangzottak: „Egyházunk következetesen és állhatatosan áll az 1948-ban kötött egyezmény alapján. Számunkra az egyezmény nem manipuláció, hanem az Istenre figyelő hit döntése volt. Pontosabban úgy lehetne kifejezni, hogy nem is egyházunk akkori vezetői döntöttek, hanem a Szentlélek által megvilágított lelki emberek felismerték Isten döntését és azt alázatosan elfogadták.”⁵⁸ Hasonló szélsőséges irányba mutatott dr. Esze Tamás, a dunamelléki egyházkerület főgondnokának felfogása is, aki székfoglaló beszédében egyértelműen kijelentette: „Az emberiség és a magyar nép számára nincs más kiút, csak a szocializmus.”⁵⁹ Az Evangélikus Egyház és az Állami Egyházügyi Hivatal közötti tárgyalások⁶⁰ befejező nyilatkozata pedig leszögezi: „A Magyarországi Evangélikus Egyház Isten akaratának vallja és fogadja el, hogy Isten igéjének hirdetését és a szentségek kiszolgáltatását a szocializmus politikai, társadalmi és gazdasági rendjében végzi.”⁶¹

A forradalom leverését követően kulcsfontosságú volt a magyar protestantizmus nemzetközi kapcsolatrendszerének újraszabályozása, természetesen a hatalom érdekei szerint.

1957. július 30. és augusztus 5. között Muraközy Gyula és Pákozdy László Márton professzorok részt vettek az USA-ban, New Havenben, az Egyházak Világtanácsa központi Bizottságának ülésén, ahol visszautasították a Magyar Református Egyház belügyeibe való nyugati intervenciót. Figyelmeztették az egyházak világtanácsát, ha az „a nyugat politikai fegyverébe válik”, a Magyar Református Egyház tagviszonyát megszünteti.⁶² A belügyekbe való „nyugati

⁵⁷ Az egyház békeszolgálat. In: *Evangélikus Élet*, 1957. december 22.

⁵⁸ Győry Elemér püspök püspöki jelentése a dunántúli egyházkerület közgyűlésén. In: *Reformátusok Lapja*, 1957. december 15.

⁵⁹ Dr. Esze Tamás székfoglaló beszéde a dunamelléki egyházkerület rendkívüli közgyűlésén. In: *Reformátusok Lapja*, 1958. március 2.

⁶⁰ Az Állami Egyházügyi Hivatal az Evangélikus Egyház felső vezetésében 1956 októbere és novembere folyamán bekövetkezett változásokat nem ismerte el, mivel azokhoz az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet értelmében Elnöki Tanács nem járult hozzá. A restauráció zavartalan lebonyolítása érdekében a Művelődésügyi Minisztérium 1957. november 27. és 1958. június 24. (Ordass eltávolítása) között Grnák Károly személyében miniszteri biztost nevezett ki az evangélikus egyház törvényes működésének (lényegében a restauráció levezénylésének) felügyeletére. Ld.: GRNÁK, 1957.

⁶¹ Az Evangélikus Egyház és az Állami Egyházügyi Hivatal közötti tárgyalások befejező nyilatkozata. In: *Evangélikus Élet*, 1958. január 26.

⁶² MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/7.

beavatkozás” megszüntetésére az Egyetemes Konvent elnökségi tanácsa nyílt levélben is felszólította az Egyházak Világtanácsát, kihangsúlyozva, hogy a Magyar Református Egyház minden vezetője szabályosan tölti be tisztségét, legitimációs problémákkal pedig nem az 1957-es, hanem az 1956-ban rövid ideig Ravasz László vezette egyház küzdött.⁶³ A New Haven-i ülés további jelentőségét vizsgálva szükséges rámutatnunk a kádári hatalom által különös-képpen és hangsúlyosan a megtorlás évei alatt használt egyházpolitikai (vagy inkább egyházüldözési) módszer egyik központi elemére. A Magyar Katolikus Egyházat, mint az ország legnagyobb lélekszámú keresztény felekezetét 1956-ot követően az újjászerveződő kommunista államhatalom továbbra is a szocialista rendszer első számú ellenségeként és a reakció zászlóvivőjeként tartotta számon, ezért annak gyengítése céljából politikai töltettel felruházva modernizálta a magyar történelem több jelentős korszakában felbukkanó katolikus–protestáns ellentétet. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a protestáns egyházakra nehezedő állami kontroll némileg enyhébb volt, valamint a politikai közbeszédben sem támadták olyan hevesen, cserében azonban a hatalom elvárta, hogy a protestáns egyházi vezetők mind a hazai sajtóban, mind pedig a nemzetközi egyházi fórumokon ostorozzák a Magyar Katolikus és Világegyház „reakciós” lépéseit.⁶⁴ Ez a magatartás jól kiviláglik Pákozdy László Márton teológiai-professzor szavaiból, aki a *Fények és árnyak egy fontos tanácskozáson* című interjújában nehezményezte, hogy az Egyházak Világtanácsa nem foglalt állást a katolikus egyház által gerjesztett „protestánsüldözések” ügyében: „A Központi Bizottság elé hivatalos javaslat került Columbiában és más római katolikus többségű államokban folyó protestánsüldözésekről. Közismert, hogy a római egyház az „eretnekekkel” szemben teológiai elvei alapján megengedhetőnek tartja a politikai hatalom felhasználását.”⁶⁵

A reakció elleni eredményes harc szempontjából fontos volt „az együttműködő vonal” képviselőinek intézményesített, ellenőrizhető kereteket adni. Az egyház és állam között meginduló együttműködés jegyében megalakult az Országos Béketanács Református (1957. március),⁶⁶ majd Evangélikus (1957. július)⁶⁷ Bizottsága, melyek célja az egyházon belüli „békemunka” kifejtése és terjesztése volt. A Béketanács református és evangélikus bizottságai úgynevezett Országos Protestáns Lelkeszi Békekonferenciák szervezésével béketevékenységükbe megkísérelték a hazai protestantizmus szinte teljes horizontját bevonni. Az első közös békenagygyűlés 1957. július 7-én, a református, az

⁶³ *Reformátusok Lapja*, 1957. október 28.

⁶⁴ RAJKI, 2002.

⁶⁵ *Reformátusok Lapja*, 1957. szeptember 8.

⁶⁶ Az öttagú alakuló bizottság, miután hosszasan méltatta a Népköztársaság és Magyar Református Egyház gyümölcsöző együttműködését, ünnepélyes hangvétellű nyilatkozatát az alábbi sorokkal zárta: „A bizottság ilyen lélekkel támogatja a népi demokratikus rend békés törekvéseit, segíti és munkálja a szocialista építést mind az anyagi mind a lelki felemelkedés irányába.” *Reformátusok Lapja*, 1957. április 21.

⁶⁷ Az Evangélikus Bizottság a reformátusnál jóval nagyobb lélekszámmal alakult meg, tagjai között olyan jelentős evangélikus egyházi személyekkel, mint Szabó József és D. Dr. Vető Lajos nyugalmazott püspökök, vagy Káldy Zoltán teológus, a diakóniai teológia későbbi jelentős művelője. – Evangélikus Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyvek, 1957. július 10. In: Hungaricana könyvtár: <http://library.hungaricana.hu> / Magyar Evangélikus Digitális Tár / Evangélikus Országos Levéltár. – 2015. október.

evangélikus és a „többi evangéliumi egyházak” együttes részvételével debütált, célja a Colombo-i Béke Világtanács nukleáris fegyverkezés elleni állásfoglalásának integrálása és megerősítése volt a magyar protestáns egyházi gondolkodásban. A nagygyűlésen neoprotestáns (baptista, metodista, adventista) kis-egyházak képviselői is részt vettek, de a rendezvény fő szónoka a kommunista államhatalommal való kollaboráció legkísérletesebb és a hazai protestantizmus akkoriban legbefolyásosabb kulcsfigurája, Péter János püspök⁶⁸ volt. A résztvevők nyilatkozatot adtak ki, amelyben a hazai protestáns egyházak többségének nevében elkötelezték magukat a „háború megakadályozásának szent és halaszthatatlan kötelezettsége” mellett.⁶⁹ Az egyházi béketevékenység általános, nagy területei lényegében 1989-ig változatlanok maradtak. Ezekről az Országos Béketanács Evangélikus Bizottságának 1958. január 3-i ülésén figyelemreméltó lista készült: „A katonai tömbök felszámolása, az atomfegyverekkel való kísérletezés megszüntetése, a nukleáris arzenál leszerelése, az atomenergia békés célokra való felhasználása, a colomboi béke-világgyűlés határozatainak támogatása és a kommunista pártok béke-kiáltványainak támogatása.”⁷⁰

1958-ban a hazai történelmi protestáns egyházak azonnal csatlakoztak a keleti blokk protestantizmusát tömörítő Keresztyén Békekonferencia nevű szervezethez, amely fennállása és működése során hatékonyan javított a szocialista tábor, és benne a Kádár-rendszer egyházpolitikai optikáján.⁷¹ Mindezek mellett a későbbiekben mind a hazai református, mind pedig az evangélikus egyház megőrizte tagságát a nem szocialista irányítás alatt álló protestáns nemzetközi szervezetekben, ahol tagságukkal járó lehetőségeiket jórészt a szocialista tábor és a Magyar Népköztársaság egyházpolitikai modelljének védelmére használták fel, ami együtt járt az állam egyházpolitikai szándékait megjelenítő béketeológia népszerűsítésével is.

Lényegében a Grünvalszky Károly evangélikus lelkész nevéhez fűzhető programiratban 1957-ben megfogalmazott irányelv képviselete jellemezte a nemzetközi egyházi és politikai térben egzisztáló magyar protestantizmust: „A Lutheránus Világszövetségben, és az Egyházak Világtanácsában mindig kötelességünk bizonyosságot tenni egyházi életünk valóságáról, s e közben megvallani hazaszeretetünket a Magyar Népköztársasághoz való hűségben. S ennek a bizonyoságtételnek és vallomásnak sohasem szabad bizonytalan hangon elhangzania. Ezért szükséges, hogy egy jól átgondolt, az egésze és a részletekre, az egyházi életre és a teológiai, hitbeli kérdésekre, valamint a politikai helyzetre és problémákra egyaránt kiterjedő tervet dolgozzunk ki, amely ezt az exportot hibamentessé teszi.”⁷²

⁶⁸ Péter János (1910–1999): püspök karrierje 1956-ot követően meredeken felfelé ívelt. A későbbiekben jelentős egyházi pozícióit politikai hatalomra cserélte: 1957-től a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke pozícióját, 1958-tól a külügyminiszter első helyettesi pozícióját töltötte be. Ezt követően 1961 és 1973 között a Magyar Népköztársaság külügyminisztere volt. KISS-SOÓS-TABAJDI, 2012. 178. p.

⁶⁹ *Reformátusok Lapja*, 1957. július 7.

⁷⁰ *Evangélikus Élet*, 1958. január 5.

⁷¹ Erről ld. bővebben: ROER, INGO: A Keresztyén Békekonferencia. Bp., 1976.; Feljegyzések a Keresztyén Békekonferenciáról, 1958. – MNL. OL. XIX-A-21-c. 102. dob. 80./1.

⁷² MNL. OL. XIX-A-21-c. 16. dob. 030/28.

Összegzés

Jól látható, hogy az 1956-os forradalom leverését követően nem pusztán a „reakció zászlóvivőjeként” megbélyegzett katolikus egyház, hanem a magyar protestantizmus is a kádári megtorlások célkeresztjébe került. A forradalmi légkörben kicsírázó megújulási kísérletek törekvéseit és eredményeit a hatalom könyörtelen vasmarokkal elfojtotta, a diktatúra szempontjából megbízhatónak számító egyháziak újrapozicionálásával pedig a hivatalos állami egyházpolitika érvényesülését lényegében a rendszerváltásig bebiztosította. A kádári időszak sajátos, paradox időszak volt minden keresztény felekezet számára. Protestáns egyházaink 1957 és 1989 között olyan sajátos elnyomás alatt egzisztáltak, amely egyszerre várta el tőlük, hogy az egyházak az állampárti diktatúra legitimálásához és építéséhez, valamint hosszútávon – egyértelműen a likvidálásukat célzó egyházpolitika kiszolgálásával – önmaguk megsemmisítéséhez egyaránt aktívan asszisztáljanak.⁷³

Zárásként álljon itt a már idézett Grünvalszky Károly tervezetéből egy mondat, amely akár a magyar protestantizmus életét 1957 és 1989 között holisztikusan átható kádári egyházpolitika jelmondata lehetne: „Ki kell ragadni az egyházi munkát a gyülekezeti szubjektivizmusból!”

---

⁷³ BERTALAN PÉTER: A Kádár-rendszer egyházpolitikájának politikai és etikai vonatkozásai. In: Végső szavak. A kaposvári erkölcsfilozófiai- és nevelési konferencia előadásai. Kaposvár, 1997. 520–527. p.